

ומה עשו הרומאים עבורנו?

הכיבוש הרומי הביא עמו לכל מקום שיפורים עצומים ברמת החיים, שהתבטאו בין השאר בבתי מרחץ, במבני שירותים ציבוריים, בדרכים סלולות ובאמות מים מעולות. סיור דמיוני בעיר יהודית מהתקופה הרומית המעלה – ביחד עם חז"ל – דילמה תרבותית ורוחנית עמוקה | חגי משגב

היו ירודות לאין שיעור מאשר בימינו. אכן, התודה והברכה למהפכה התעשייתית ולמהפכה המדעית שהפכו את חיינו נעימים, נוחים ובריאים הרבה יותר. למען האמת, מצבנו דומה למדי לזה של יהודי ארץ ישראל בימי האימפריה הרומית. מלכות זו, שחז"ל הקפידו לקרוא לה 'מלכות הרשעה', הביאה רווחה לחיי האדם הפשוט בכל מקום שאותו כבשה: דרכים בטוחות ונוחות, מים זורמים לערים, רמת חיים ואיכות חיים שאיש לא שיער שיכולות להיות. כתוצאה מכך, דילמה קשה – שנחסכת מאתנו, בני העידן המודרני – העסיקה את אבותינו בעוצמה רבה. רומא סימלה שעבוד, עבודה זרה, אובדן עצמאות, מסים כבדים ותרבות פגאית בטלנית ואכזרית. מאוחר יותר היא גם הביאה בפועל שפיכות דמים איומה ואסון שלא היה כמוהו על מורדי יהודה. אבל היא גם הביאה רווחה, בריאות, שלווה, שגשוג ואפשרויות כלכליות ומסחריות עצומות. מי שנענה לתרבות זו, חיייו היו נוחים לאין שיעור מאלה של אבותיו. למעשה, כל עוד קיבלו את עול המלכות בשלווה, אפשרה האימפריה חופש רב יחסית לאזרחיה, משפט הוגן לסוחריה, וחלקה עם נתיניה בכל מקום את אוצרותיה ואת הישגיה בנדיבות רבה יחסית. מה יעשה החכם היהודי האמון על עבודת אֱלֹהֵיו כמסורת אבותיו? האם ידבק בהרגלי החיים הקודמים – שנדמים לו כקשורים במהותם לעבודת האֱלֹהִים

א ת המאמר הזה אתם קוראים בנחת, על הכיסא או על הכורסא בבית. סביר להניח שבגדיכם נקיים ושהתקלחתם ביממה האחרונה לפחות פעם אחת. אפילו לא הקרשמת מחשבה לכך שנכנסתם אל חדר האמבטיה, פתחתם את הברז והתרחצתם עם מיטב החומרים שמצאו ידיכם; לא חשבתם כלל על הדרך הסלולה שבה נסע כלי רכב קילומטרים רבים כדי להביא את החומרים הללו להישג ידיכם; ודאי שלא על התחזוקה הרבה הנדרשת כדי לשמר את הדרך במצב שמיש, או על תחנות השירותים בדרך שלהן נוקק בוודאי הנהג. כשתסיימו לקרוא אולי תצאו לטייל, ואולי אף תתלוננו על האוויר המזוהם של העיר שבה אתם גרים, אבל לא תתפלאו כלל על כך שלמרות שאתם מוקפים בהמון בני אדם, איש מהם אינו מעלה על דעתו לעשות את צרכיו בחוץ. מי שופכין אינם זורמים ברחובות, ו'המבואות המטונפים' שעליהם קראתם אולי בתלמוד כאילו היו דברים שבכל יום ובכל רגע האדם נתקל בהם, נראים לכם כלקוחים מעולם אחר. עד לפני זמן לא רב היה המצב שונה לחלוטין. מים זורמים נמצאים בבתי פחות ממאה שנה; הרגלי היגיינה לא היו מקובלים במרבית המקומות והתקופות; וריחות העיר והמונה היו אחרים לגמרי. כתוצאה ישירה מכל אלה איכות החיים ותוחלתם

איור: תמסם הליברטוס

הישיבה בשירותים, כמו בבתי המרחץ, הייתה משותפת, ואנשים עשו את צורכיהם בנוכחות אחרים ללא מבוכה

קפיצת מדרגה היגיינית. שירותים ציבוריים רומיים - לטרינה מאוסטיה אנטיקה הסמוכה לרומא
צילום: AlMare

בעמוד ממול: תרשים המציג מבנה טיפוס של לטרינה רומית - תעלת המים הגדולה נועדה לגרוף את הפסולת והתעלה הקטנה נועדה לשטיפת הידיים
תמונה: הירדני

לטרינה בסקיטופוליס, העיר הרומית ששכנה בבית שאן
צילום: Ori-

הקדומה - ובו בזמן יודה בעל כורחו שחייו היום, תחת שליטים אכזריים ועובדי אלילים, טובים הרבה יותר? סיפור תלמודי ידוע מציג את הדילמה במלוא חריפותה:

דייתי (=שישבו) רבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון, ויחיב יהודה בן גרים גבייהו [=אתם]. פתח רבי יהודה ואמר: כמה נאים מעשיהן של אומה זו! תיקנו שווקים, תיקנו גשרים, תיקנו מרחצאות. רבי יוסי שתק. נענה רבי שמעון בן יוחאי ואמר: כל מה שתיקנו - לא תיקנו אלא לצורך עצמן. תיקנו שווקין - להושיב בהן זונות; מרחצאות - לעדן בהן עצמן; גשרים - ליטול מהן מכס. הלך יהודה בן גרים וסיפר דבריהם, ונשמעו למלכות. אמרו [הרומאים]: יהודה שעילה - יתעלה; יוסי ששתק - יגלה לציפורי; שמעון שגינה - ייהרג (שבת לג:).

הבה נצא לטיול קצר ברחובה של עיר, יהודית באוכלוסייתה רומית במנהגיה ובחידושיה, בעקבות חכמינו, הצופים, הבוחנים והשופטים, ובסופו של דבר נענים ומצטרפים - גם אם בלב חצוי.

ספא, מועדון ואפרודיטה

העיר הרומית כללה תמיד בתי מרחץ. בית המרחץ הציבורי שימש בני אדם רבים שבאו לרחוץ בו בצוותא. בלבו עמדה מערכת חדרים: מלתחה ששימשה להתפשטות ולאחסון הבגדים (אפודיטריום), חדר קר (פריגידריום), חדר פושר (טיפידריום) וחדר חם (קלדריום). מיקום החדרים השתנה ממקום למקום. בחדרים אלה התאפשרה רחיצה במים חמים ובמים קרים, והתהליך כלל גם משיחה של הגוף בשמן וקרצופו אחר כך, לרוב בעזרת עבד. במרחצאות משוכללים יותר היה בנוסף גם חדר הזעה יבשה.

כל הקומפלקס הזה חייב מערכת הנדסית מסובכת ומורכבת, שכללה, מלבד בניין גדול ממדים, גם הובלת מים באמות, חלוקתם לחדרים השונים, חימום תת רצפתי שהתבסס על רצפה כפולה ולעתים גם חימום קירות, ובו בזמן גם בידוד מהחדרים הקרים שניוונו מאותה מערכת מים.

בערים הגדולות התפתח מסביב למרחץ מרכז ספא שלם שכלל מקום לתרגילי ספורט, דוכנים, אולמות קריאה ושיחה ועוד. בימיה הראשונים של הקיסרות היו המרחצאות מעורבים לנשים ולגברים, אולם עד שהגיע החידוש לארץ ישראל כבר נאסר הדבר בחוק בשל תקלות רבות שמצב זה יצר. לעתים היו מרחצאות נפרדים לגברים ולנשים, אולם לרוב בוצעה ההפרדה לפי שעות. העירום עצמו לא הפריע לרומאים, ושהותם של בני אדם מעורטלים יחד במשך כל תהליך הרחיצה נתפסה כדבר נורמלי

לחלוטין, ואף בעיני היהודים וחכמיהם היה הדבר כך. בתי המרחץ הרומיים התקבלו בחברה היהודית ללא כל רמז להסתייגות. אפילו מתנגדה הגדול של התרבות הרומית, רבי שמעון בר יוחאי, שאמר כי לא תיקנו מרחצאות אלא כדי לעדן את עצמם ואחר כך הסתתר 13 שנה מאימת השלטון מכוסה בחול (ניגוד למים החמים והשמן) במערה (ניגוד למבנה ההנדסי המורכב), נלקח עם צאתו מהמערה על ידי חתנו רבי פנחס בן יאיר למרחץ כדי לטפל בגופו ובפצעיו, וברור שמדובר במרחץ ציבורי רומי. כלומה אפילו רשב"י מוצא עצמו נאלץ להודות ביתרוננו של האלמנט הרומי המובהק הזה כמו גופו.

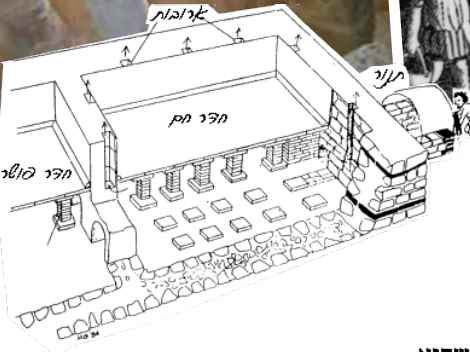
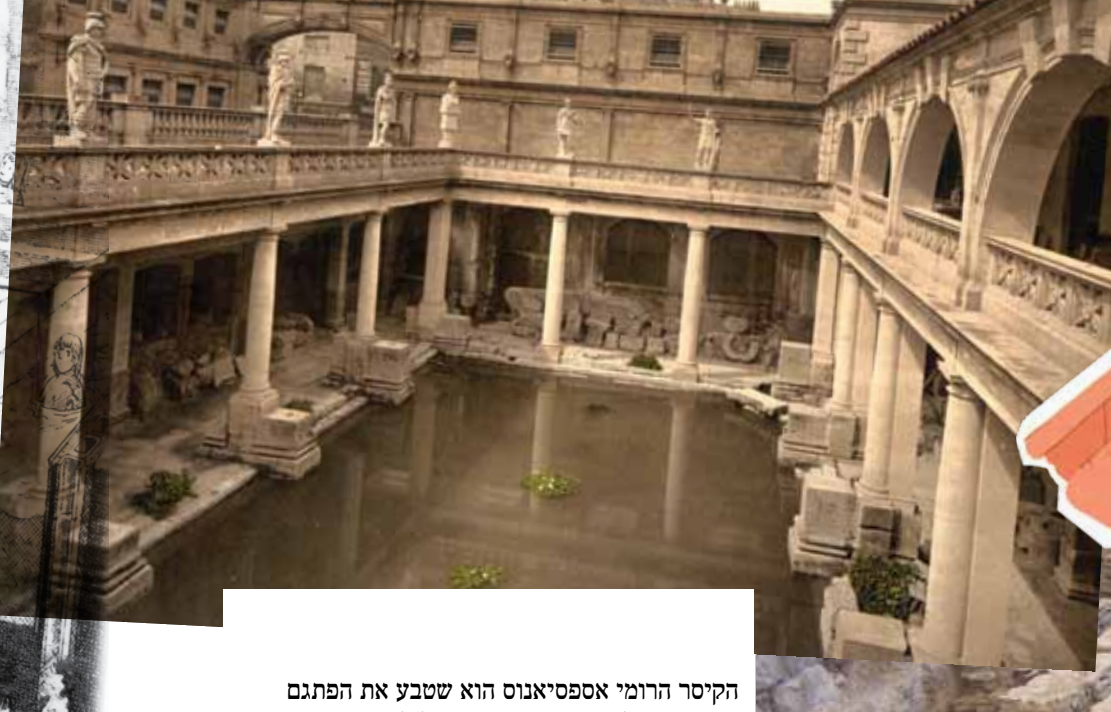
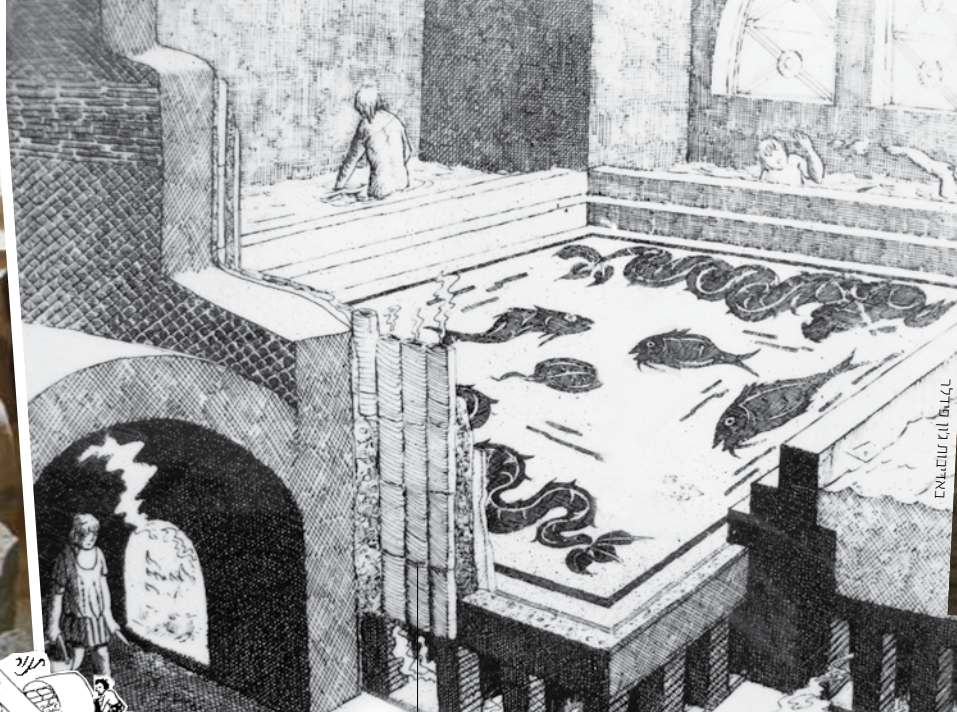
אולם בית המרחץ הרומי היה מקום שבו לא רק הגוף טופח אלא גם החברה. זה היה מקום מפגש, מוקד של פעילות חברתית ענפה, ומקום שבו באה התרבות הרומית לידי ביטוי מלא: מפעל בנייה עצום, הנדסה מתוחכמת, עידון, נוחות ופאר, תרבות פנאי, וגם ביטוי דתי - כמעט בכל מרחץ רומי ציבורי עמד פסל של אפרודיטה, היא ונוס, אלת האהבה והזימה, ולפעמים הוצבו שם גם פסלי אלים אחרים. על פי החוק הרומי היבש לא היה המרחץ מבנה מקודש; החוק הרומי הגדיר בדיוק מה יש לעשות כדי להקדיש מבנה ומה דינו, שכן הדת הרומית הייתה דת מדינה. אולם בעיני המון העם, במיוחד זה שבפרובינציות המרוחקות, לא הייתה חשיבות עליונה להגדרות המדוקדקות.

ייתכן שאי בהירות זו היא

הרקע לשיחה הידועה המופיעה במשנה (עבודה זרה ג', ד') בין רבן גמליאל, המגיע למרחץ בעכו שמוצב בו פסל של אפרודיטה, לבין הגוי פרוקלוס בן פלוספוס התמה כיצד זה רואה החכם היהודי היתר לעצמו לרחוץ אצל האלה, ובפרט האלה הזו. רבן גמליאל ענה על שאלה זו בבוטות מה: "אני לא באתי בגבולה, היא באת בגבולי". ייתכן שרבן גמליאל מתכוון לומר: המרחץ הוא מרחב ציבורי, הוא אינו מקדש, והצבת האלה בו אינה אוסרת אותו.

מכל מקום, מסיפור זה עצמו נמצאנו למדים כי אף כשנסע רחוק לא היה אדם כרבן גמליאל מוכן לוותר על הרחיצה במרחץ בזמנה. סיפורים רבים אחרים על חכמי ישראל, ועל שיחות הנערכות ביניהם לבין תלמידיהם במרחץ, וכן הלכות הנוגעות לרחיצה במרחץ על חלקיו השונים, מעידים על שילובו המלא של המוסד הרומי האופייני הזה בחיי היהודים.

מתוך אתר הארץ, תמונת הארץ, תמונת הארץ

דרכים לשיפור החיים

שלא כמו המרחצאות, את הדרכים תיקנו הרומים לצרכים צבאיים ומסחריים ולא לצרכים תרבותיים. הדרכים שיפרו את התעבורה, הקלו על העברת כוחות צבא ממקום למקום ועל הבאת אספקה למחנות צבאיים, ויצרו תנאים נוחים הרבה יותר למסחר הרומי. אולם עד מהרה הפכו גם הדרכים לסממן תרבות רומי מובהק. סחורות מכל רחבי העולם הרומי נעו ממקום למקום במהירות ובנוחות יחסית, עשירי האימפריה היו יכולים ליהנות ממנועמיה בכל מקום, ואנשי מנהל ופקידות רומים היו זמינים בכל מרחביה. בדרך זו התפשטו סממני התרבות הרומית לכל עבר, ומרחב השלטון הרומי הפך למעשה לכפר גלובלי. שיטות בנייה, מבני ציבור, חוקים ומשפטים, אופנות ומאכלים, כל אלה נדרו ממקום למקום במהירות גבוהה יחסית והפכו את העולם הרומי לאחיד בצורתו ובמנהגיו.

הדרכים הרומיות הגיעו לכל מקום. מהנדסי האימפריה בחרו תמיד את התוואי הקצר והנוח ביותר, שהיה גם קל להגנה. נחלים ועמקים לא היו גורם מעכב – הגשרים שנמתחו על פני הוואדיות עומדים בחלקם עד היום, ויש מקומות בארץ שבהם משאיות עדיין נוסעות על הגשר הרומי שתוכנן במקור עבור סוסים ועגלות. דרך כזו הוכנה בקפדנות: פילוס התוואי והעמקתו, מילוי ראשוני בחומר תשתית, ריצוף מדויק של הדרך בלוחות אבן, פני דרך מקומרים כדי לאפשר ניקוז נוח של מי גשמים, ובמקום שהיה צורך בכך נחצבו גם מדרגות – בדרכים שלא נועדו לעגלות. האגדה מספרת שהסנטור הזקן והעיוור אפיוס קלאודיוס קאיקוס, מתכנן ה'ויה אפייה' – הדרך הראשונה באיטליה שסלילתה החלה

הקיסר הרומי אספסיאנוס הוא שטבע את הפתגם המפורסם 'לכסף אין ריח', כשהחל לגבות כסף עבור הכניסה לשירותים הציבוריים. גם בארץ ניתן למצוא בערים רומיות ובערים מעורבות מבני שירותים מעין אלה, דוגמת המבנים שנחשפו בחפירות בציפורי ובבית שאן. ברבות הימים נבנו לטרינות גם מחוץ לקומפלקס של בית המרחץ והן הפכו לחלק מנוף העיר. ברומא עצמה היו, על פי העדויות, כ-150 לטרינות. בספרות חז"ל אנו מוצאים התייחסויות לא מעטות לבית הכיסא ולהלכותיו, ובמקומות רבים ברור כי הכוונה היא לשירותים ציבוריים שבהם יכולים בני אדם אחדים לשהות בו זמנית. על פי המסופר גם תנאים ואמוראים השתמשו בשירותים כאלה, וכמו בתי המרחץ התקבל חידוש זה בטבעיות רבה.

תרומתן של הלטריות להיגיינה של חיי העיר ברורה. הדבר לא היה מובן מאליה, שהרי בתקופות קודמות אנשים עשו את צורכיהם בכל מקום שהתאפשר להם. בניגוד לכפרים, שבהם היו מרחבים פתוחים רבים, העיר הייתה מקום שאין בו ריאות ירוקות, והאוכלוסייה הרבה וצרכיה הפיזיולוגיים הבלתי נמנעים הפכו את אוויר המקום ללא נעים בלשון המעטה. אדם בן ימינו היה כנראה מתקשה לשרוד בעיר קדומה, והשיפור הזה בהחלט קידם את התברואה הציבורית. הברייתא (סנהדרין יז:) מונה את בית הכיסא, לצד בית המרחץ, בין המוסדות שבלעדיהם אין תלמיד חכם ראוי להתגורר בעיה, ומתוך ההקשר ברור שמדובר בבית כיסא ציבורי, דהיינו בלטרניה.

בניגוד למרחצאות ולדרכים, שבעניינן מתח רבי שמעון בר יוחאי ביקורת, הוא אינו מזכיר את בתי הכיסא, וככל הנראה קיבל את הלטריות בחיוב והתקשה למצוא בהן פגם; מה עוד שבמקום זה מעולם לא הוצב פסל כלשהו של אל או של קיסר.

כמעט בכל מרחץ רומי ציבורי עמד פסל של אפרודיטה, היא ונוס, אלת האהבה והזימה, ולפעמים הוצבו שם גם פסלי אלים אחרים

צרכים חיוניים
פעמים רבות כלל קומפלקס בית המרחץ גם שירותים ציבוריים (לטרינות). במבנה סגור, שמרכזו אינו מקורה, נבנו ספסלים כעין אסלות ארוכות מסביב לקירות. גם פה ניצלו הרומים את הידע ההנדסי והטכנולוגי שלהם, ומתחת למושב האסלות זרמה אמת מים שפינתה ללא הפסקה את הפסולת, ואמת מים קטנה נוספת זרמה במרכז החדר לצורך רחצה. הישיבה בשירותים הייתה גם היא משותפת, ואנשים עשו את צורכיהם בנוכחות אחרים ללא מבוכה.

העמודים שעליהם מונחת רצפת בית המרחץ וביניהם עובר החימום התת רצפתי הם השרידים המאפיינים ביותר של בתי מרחץ רומיים. שרידיו של בית המרחץ של סקיתופוליס (בית שאן) צילום: יוקטן

המרחצאות הרומיים של העיירה הבת' שבאנגליה, 1905. העיירה התברכה במעיינות חמים ונקראה על שם מרחצאותיה מאוסף ספריית הקונגרס

בסוף המאה הרביעית לפסה"נ – הלך עם סיום העבודה לכל אורכה ברגליים יחפות, למעלה ממאתיים קילומטר, כדי לוודא שהיא אכן נסללה על פי הוראותיו. 2,500 ק"מ של דרכים נסללו בארץ ישראל לבדה, מתוך כ-85 אלף ק"מ שנסללו בכל רחבי האימפריה. במקומות אחדים הדרך המודרנית עדיין משתמשת בתוואי הרומי, למשל בכביש 35. אחדות מהדרכים בארץ נסללו בעקבות מרידות, כדי לשפר את השליטה בשטח, אולם גם האזרחים, ובהם כמובן היהודים, שמחו להשתמש בהן. השלטון הרומי המקומי נהג לסמן את הדרכים באבני מיל (מיל הוא מרחק של אלף צעדים כפולים, דהיינו קצת פחות מקילומטר וחצי, והוא כנראה המיל של חז"ל שאורכו אלפיים אמה, כלומר אלפיים צעדים). על אבני המיל היה רשום המרחק לעיר הגדולה הקרובה, וכן פרטים על השנה ועל השליט שבימיו נסללה או תוקנה הדרך. כך הפכו הדרכים גם למכשיר תעמולה. ההולך בדרך זכר כל העת מיהו השליט, מהן יכולותיו, ולמי הוא חייב חלק נכבד מנוחיותו.

'דרך הרבים' הרומית נכנסה עד מהרה גם היא לתוך השיח החז"לי. הלכות רבות בדיני עירובין בשבת, בענייני טומאה וטרהרה ובהלכות קבורה מתייחסות ישירות לדרכים אלה. גם הדרכים הפכו לחלק מאורח החיים של האוכלוסייה, שכבר לא זכרה כיצד התנהלו חיייה קודם לכן. ייתכן שההלכות

בית מרחץ במצדה, המשוחזר בחלקו, מאפשר לראות כיצד נראה בית המרחץ מעל הרצפה ומתחתיה צילום: Ppja

תרשימים המדגימים את אופן פעולתו של החימום התת רצפתי בבית המרחץ. האש מוסקת בפתח החיצוני של המרחץ וחומה משולח פנימה באמצעות מפוח

שלט פסיפס מהעיר הרומית סברתה, כיום בלוב, מציג כפכפי רחצה ומעליהם הפרסומת "הרחיצה טובה לך" צילום: Hakeem.gadi

הגשרים שנמתחו על פני הוואדיות עומדים בחלקם עד היום, ויש מקומות בארץ שבהם משאיות עדיין נוסעות על הגשר הרומי שתוכנן במקור עבור סוסים ועגלות

המתייחסות לתיקון הדרכים קודם לחג מדברות על הדרכים הרומיות, שבפרובינציות תוחזקו על ידי השלטון המקומי.

לפני המוביל הארצי

המהלך בדרך מחוץ לעיר בתקופה הרומית ראה בדרכו גם את אמות המים שהובילו מים לכל מפעלי הרווחה וההיגיינה שתוארו קודם, וגם אל מזרקות הנוי וברכות השחייה במעונות העשירים. עדיין ניתן לראות במקומות אחדים בארץ אמות מים מסוגים שונים: אמות על גבי קשתות כמו בקיסריה, אמות חצובות בסלע כמו בציפורי ואמות בתעלות פתוחות כמו בכפר משה. כולן תוצר של כושר הארגון ושל ההנדסה הרומית. הכנתן כללה תכנון הנדסי מדוקדק פרי מדידות קרקע משוכללות, הנדסת חומרים מדויקת, פיקוח הדוק ומקצועי על הבנייה עצמה בהתאם לתכניות,

שלטי תנועה נוסח רומי העתיקה. אבן מיל המציינת את המיל ה-204 בכביש אנטיוכיה נבנו שהוצבה בשנת 83 בימי הקיסר דומיטיאנוס ונמצאה מדרום לאכזיב
צילום: Ingsoc

מים לכל אורך הדרך. אמת מים בפארק אמות המים הנמצא בשמורת זיה אפיה' - הדרך הראשונה שסללו הרומים, אשר חיברה בין רומא לבין קמפניה ודרום איטליה
צילום: iess

משמאל: אמת המים אקוודוקטה דה לס פרסי' בקטלוניה שבספרד
צילום: טיל פינק

ותחזוקה שוטפת של ניקוי ואבטחה. מהנדסים ובנאים רבים השתתפו בכל מפעל כזה, וכאז כן עתה, הבא לבית המרחץ העירוני לא היה מודע לכל העבודה העצומה שהושקעה ברווחתו.

לעתים הובילו האמות מים למרחקים גדולים מאוד, של עשרות קילומטרים, שבכולם נשמר שיפוע מינימלי הכרחי ואחיד ביחס של עד אחד ל-140 אף, שמצד אחד אפשר זרימה חופשית של מים ומצד שני לא יצר לחץ רב מדי על האמה שהיה עלול להרוס אותה.

אמת מים כזו זרמה למשל מתחת לרצפת בית המקדש ואפשרה את העבודה בו ברמת היגיינה מתקבלת על הדעת. ימי הורדוס, מהאכזרים שבמלכי יהודה, היו ימי שגשוג שעין לא ראתה כמותם. אוכלוסיית הארץ גדלה והתעצמה, וכך גם מספר עולי הרגל למקדש המחודש והמורחב, שגם כמוהו עין לא ראתה. הקהל הרב הביא עמו בהמות רבות שיצרו בעיות היגייניות ולוגיסטיות קשות בחצר המקדש. מהנדסיו של הורדוס – רומאים נאמנים ומקצוענים שבנו את מתחם המקדש לאחר שבנו את ארמונו בהרודיון – זכרו להתקין מתחתיו אמת מים שסיפקה מים לכל צורכי המקדש ויצרה את התנאים הנצרכים לפעילות העצומה שהתנהלה בו. גם בלב לבה של ההווה היהודית, במקום עבודת האל, עמדו אם כן ההנדסה והמדע הרומיים לרשות העם וכהנהו.

והנה אנחנו שבים מטיוולנו בעיר ובחוצותיה ולפנינו שלושת החכמים אחוזים איש בשרעפיו. אכן, צודק רבי יהודה בר אילעאי: מה נאים מעשיה של אומה זו. כיצד היינו חיים ללא מרחצאות, ללא דרכים וללא שווקים? כיצד היה מתנהל המקדש בלי הישגי המנהל והטכנולוגיה הרומיים? כיצד היו שורדים כל אלה ללא מערכת הממשל והמשפט הרומית? אבל צודק גם רבי שמעון בר יוחאי: תרבות תפנוקים זו, גיוון היא נושאת עמה. כל משאת נפשה לעידון עצמי ולהנאות החיים, ואיך נגיע מכאן לאותו מתח רוחני ההכרחי לאדם המבקש לעבוד את אלוהיו, אלוהי המוסר והאיפוק? ואולי לכן העדיף רבי יוסי לשתוק. ■

אין מעבר לכרכרות מדרגות חצובות סמוך למושב מטע בקטע מתוך דרך הקיסר - הדרך הרומית המחברת בין ירושלים לבית גוברין
צילום: ד"ר אבישי טייכר

אמת מים בסגוביה שבספרד. האמה נבנתה במקור במאה הראשונה לסה"ל ונשמרה מצוין במהלך ההיסטוריה, אך הקטע שבתמונה נבנה מחדש במאה ה-15 לאחר שנהרס על ידי המורים
צילום: דניאל גונזלס פרנקו

אצלנו לכסף שלך יש גם ערך היסטורי!

הצטרף עוד היום למשפחת מנויי

סגולה

צור קשר עוד היום לקבלת גיליון התרשמות חינם:

הרשמו באתר

www.segulamag.com

או פנו אלינו בדואר האלקטרוני service@segulamag.com